

Uppsala-kodexen otillräcklig

I februari 1982 lade en grupp forskare vid Uppsala universitet fram ett förslag till "etisk kodex för forskare". Det blev föremål för både debatt och remissbehandling. Efter smärre justeringar antogs en slutlig version av kodexen i juni 1982.

Universitet- och högskoleämbetet har nu gett ut antologin *Etik för forskare*. Boken, som redigerats av Lars Rydén, tar sin utgångspunkt i Uppsala-kodexen och berättar bl a om dess tillkomsthistoria och om den debatt den gett upphov till. Boken rymmer också ett flertal intervjuer och debattinlägg om forskningsetik. Ett av de värdefullaste inläggen är Gunnar Erikssons idéhistoriska inledning om hur man i gångna tider sett på forskarens ansvar och på forskarens självständighet.

Med forskningsetik brukar menas sådana etiska frågeställningar som uppstår i samband med forskning. Detta är ett mycket stort område, allt från forskarens medverkan i kärnvapenutveckling till frågan om vem som skall stå som medförfattare till ett arbete där många lämnat bidrag av varierande storlek. Uppsala-kodexens författare har avgränsat sitt ämnesområde till endast en typ av forskningsetiska frågor, nämligen de som gäller skadliga konsekvenser av forskning.

Kodexen handlar främst om forskarens plikt att avbryta sin forskning när han ser att den kommer att få oetiska konsekvenser. Kodexen handlar alltså endast om moraliska plikter att inte forska, inte om moraliska plikter att forska. Det säkraste sättet att inte bryta mot kodexen — kanske det enda säkra sättet — är att inte forska.

Ändå är det lätt att tänka sig exempel där många skulle anse att en forskare är moraliskt förpliktigad att bedriva forskning. Låt mig ta tre hypotetiska exempel:

1. En medicinare får fram preliminära resultat som tyder på att ett mycket använt läkemedel kan ha hittills okända biverkningar. Läkemedelsföretaget tar kontakt med honom och en s k "gentlemen's agree-

ment" uppnås om att han ska avbryta denna forskning. I stället återupptar han ett grundforskningsprojekt, som tidigare avbrutits på grund av penningbrist, men som nu får generösa bidrag av företaget.

2. En FOA-forskare tror sig finna en möjlig brist i ett system för vapenkontroll som diskuteras i nedrustningsförhandlingarna. Han skriver genast en PM till sina överordnade, där han ber om uppdrag att undersöka saken närmare. Strax efteråt kontaktas han av en ambassadtjänsteman från en stormakt, vilken visar sig känna till promemorian. Samtalet resulterar dels i en avsevärd förstärkning av forskarens privatekonomi, dels i en ny PM där han säger att han hade fel i sin tidigare bedömning och att någon ytterligare forskning på området inte behövs.

3. En biokemist avbryter arbetet med en lovande ny medicin mot Aids. I stället övergår hon till att på sin universitetsbetalda arbetstid sköta ett privat konsultföretag.

I inget av dessa tre fall bryter forskaren mot Uppsala-kodexen.

Kodexen innehåller inte heller någon föreskrift om att forskare skall utföra sitt arbete så väl som möjligt. Det finns många exempel på hur dålig forskning kan ställa till med skada, men där den bästa lösningen inte är att avbryta utan förbättra forskningen. Så t ex kan dålig toxikologi leda till att man missar samhällsviktig information om kemikaliers skadeverkningar.

Det är långtifrån givet att en yrkesetisk kodex enbart ska innehålla negativa plikter. För många andra yrkesgrupper vore det närmast otänkbart att någon skulle föreslå en kodex med sådan inriktning. De etiska kodices som finns för sjukvårdspersonal handlar minst lika mycket om att hjälpa patienterna som om att inte skada dem. Det är också svårt att tänka sig en etisk kodex för t ex revisorer, åklagare eller miljöhandläggare som skulle vara så utformad att man kan efterleva den genom att ing-

enting göra.

Kodexförfattarnas motiv till att inte ta med några positiva plikter framgår av Bengt Gustavssons bidrag till boken. Han berättar där att ett flertal positiva formuleringar prövats under arbetets gång, men förkastats "beroende på att de endera ansetts vara alltför svepande och därmed till intet förpliktande eller alltför förpliktande och därmed bindande. Rätten att forska utan krav på nyttiga tillämpningar har upplevts som hotad av också de mest välmenande föreskrifter."

Det är alltså av omsorg om forskningens frihet som man avstått från att formulera positiva plikter. Avvägningen mellan frihetskravet och nyttokravet har gjorts på ett sätt som är helt asymmetriskt mellan (positiv) nytta och skada. Frihetskravet får vika för kravet att undvika (vissa ospecificerade typer av) skada. Däremot tillåts inga utsikter till nytta (hur stora de än är) rucka på frihetskravet. Från moralfilosofisk synpunkt är detta ett tämligen problematiskt sätt att göra avvägningen.

Forskningsetik handlar, som jag ser det, inte bara om att inte forska. Den handlar också om att forska, och om att forska väl. Forskarens positiva plikter är måhända svårare att formulera i kodex-form, men det finns ingen anledning att anse det omöjligt.

Uppsala-kodexen handlar om de plikter som varje enskild forskare har i sin egenskap av forskare. Man kan också föreställa sig att forskarna som kollektiv har plikter som ingen enskild forskare kan ställas till ansvar för. Så t ex kan det hävdas att de svenska forskarna inom biologi har ett gemensamt ansvar för att en god information kommer fram om miljöförstörelsen i Sverige. Däremot skulle få anklaga en enskild biolog för att hennes forskning saknar miljörelevans.

Det finns alltså behov av att vidga och komplettera det begrepp om forskningsetik som tillämpas i Uppsala-kodexen. Icke de-

sto mindre har kodexen lagt en värdefull första grund för diskussionen. *Etik för forskare* sammanfattar på ett utmärkt sätt den hittillsvarande debatten. Boken bör ses som en startpunkt snarare än som en slutpunkt för den yrkesetiska diskussionen inom forskarkåren.

Sven Ove Hansson

Artikeln har tidigare varit publicerad i Rådslaget, Naturvetenskapliga forskningsrådets nyhetsblad.

Uppsala-kodexens fyra punkter

1. Forskningen skall ges en sådan inriktning att dess tillämpningar och andra konsekvenser inte orsakar väsentliga ekologiska skador.
2. Forskningen skall ges en sådan inriktning att dess konsekvenser inte försvårar för dagens människor och kommande generationer att få en trygg tillvaro. Vetenskapliga insatser skall därför inte syfta till tillämpningar att användas för krig eller förtryck. Forskningen skall heller inte ges en sådan inriktning att dess konsekvenser står i strid med grundläggande mänskliga rättigheter som de uttrycks i internationella överenskommelser om medborgerliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.
3. Forskaren har ett ansvar att omsorgsfullt bedöma forskningens konsekvenser och att informera om dessa.
4. En forskare som bedömer att den forskning han eller hon utför eller deltar i står i strid med denna kodex skall avbryta denna forskningsverksamhet och informera om sin bedömning. Vid en sådan bedömning skall hänsyn tagas både till hur sannolika och hur allvariga de negativa effekter är som kan följa av forskningsinsatsen.